

Strövtåg i S:t Johannes församling 6

Johannes i gamla tider

Aven slump har jag kommit över en historisk berättelse av skolmästare Fred L Wittingh utgiven år 1771 om tillblivelsen - som inte saknar en del dramatik - av Johannes församling. Då vi detta år firar kyrkans 100-årsjubileum kan måhända en blick på tider långt före vår församlings födelse vara av visst intresse. Våra trakter, dvs Norrmalm, omnämnes i arkiven första gången 22/5 1288, då kung Magnus Ladulås av ärkebiskopen i Uppsala bytte till sig ”hela platsen norr om Stockholm”, där från den tiden enda verifierade byggnationen utgjordes av ett sjukhus för spetälska. Detta områdes västra del donerades till St Clara kloster, medan återstoden efter en del stridigheter tillföll Gråmunkebröderna på Ridderholmen.

Till följd av de oroliga tiderna gick uppodling och bebyggelse inom detta område mycket långsamt. Inga palats kunde byggas, endast små ”kålgårdar” med tillhörande tobaksland, trädgårdar, stall och bodar. Likväl finns genom den uttaxering som genomfördes år 1343 för inlösen av ärkebiskopens kåpa från Rom belägg för, att en liten församling med namnet St Jacob då hunnit bildats.

Skövlingar

Stora olägenheter drabbade odlarna p g a striderna om makten. Skövlingar genomfördes både av svenska och utländska trupper. Sålunda lät kung Carl Knutsson år 1457, för att försvåra den upproriske biskopen Jöns Bengtsson Oxenstiernas belägring av Stockholm, bränna ned all bebyggelse både norr och söder om staden: Samma sak hände några år senare vid kampen mellan kung Hans' danska ryttare och Sten Sture d ä.

Under dessa oroliga tider fanns likväl uppe på åsen, på den plats där Drottninghuset nu ligger, St Örjans sjukhus som även utgjorde härbärge för äldre män och kvinnor. I anslutning till detta låg även en oansenligt kapell med samma namn liksom Brunkebergs begravningsplats. Kapellet användes endast av sjukhuset och för begravningar.

Gustaf Wasa ingrep

I och med Gustaf Wasas tronbestigning började Norrmalm åter att utvecklas. Hovfunktionärer, ämbetsmän och krigsfolk samt från landsorten inflyttade personer anlade hus och trädgårdar. 1552 anbefalldes kungen att alla inom stadskärnan befintliga trähus skulle ersättas av stenbyggnader.

Detta medförde att många mindre bemedlade stadsbor, som inte hade råd att uppföra nya stenhus, då tog sin tillflykt till Malmarna. Dessa kom därigenom att tillväxa mycket snabbare än själva stadskärnan med påföljd, att Norra förstaden, som Norrmalm nu började kallas, av Carl IX år 1604 fick vissa egna privilegier. Fullständiga stadsrättigheter erhöles dock först i augusti 1624.

Den nya staden utvecklades så snabbt - inte minst ekonomiskt - att ”huvudstaden” åter ville få den under sin domvärjo. Detta kom att ske 1643 samtidigt som den delades i två församlingar, St Jacob och St Clara med Brunkebergsåsen, eller Malmskillnaden som den då började kallas, som gräns. Stormakttidens ökade välstånd i föreningen med drottning Christina frikostiga förläningar bidrog även till en omfattande nybebyggelse.

Förfallet uppe vid Brunkebergs begravningsplats kom att uppmärksammas av den nye och driftige överståthållaren i Stockholm Clas Flemming. Med hjälp av en mycket företagsam och frikostig byggherre, rådmann Johan Ericsson Fuhubom, uppfördes omkring 1650 på nytt ett litet kapell som fick namnet St Johannes, namnvalet möjligen påverkat av byggherrens förnamn.

Detta kapell kom dock under sina 30 levnadsår att nyttjas enbart för begravningar, bönestunder för de sjuka och gudstjänster för till huvudstaden förlagda landsortsregementen, förrättade av regementenas egna präster.

Allt fler till Johannes

St Jacobsförsamlingens snabba tillväxt gjorde med tiden att allt fler sökte sig till Johanneskapellet för sin andakter. Detta utnyttjades av kaplanen i St Jacob, Anders Nortman, som inte trivdes vare sig med sin tjänst eller sin kyrkoherde, till att bygga sig en egen gård alldeles intill begravningsplatsen och att i smyg propagera för att regelrätta gudstjänster borde hållas även i Johanneskapellet.

Denna verksamhet ogillades i hög grad av hans chef kyrkoherden Oluf Skoug. Dennes efterträdare Måns Pontinus däremot stödde iden, men församlingsborna i Jacob gick ej att övertyga.

Anders Nortman hade en måg vid namn Oluf Rundelius, karakteriserad som ”en fräck man och utan försyn, förmäten och bullersam”, ”i predikande tämmelig färdig, men något svag i messande för oböjliga

rösten skull". Efter svärfaderns död 1671 sökte Rundelius att vinna den eftertraktade kaplantjänsten. Trots släktskapen och diverse intriger misslyckades han dock.

*Den gamla Johannes kyrka, även kallad S:t Johannes kapell.
Kolteckning av erland Heurlin*

Retad av bakslaget började Rundelius att bland dem som bodde kring kapellet- Kongsbacksborna - propagera för Johannes avskiljande från Jacob, detta i förhoppning att själv en dag kunna bli kyrkoherde i den nya församlingen. Till yttermera visso skänkte han sin av svärfadern ärvda gård till kyrkoherdeboställe, erbjöd sig att under två år kostnadsfritt såväl upprätthålla kyrkoherdebeställningen som avlöna en kaplan.

I detta läge kunde "Den Kongl Regeringen ej annat än af nitälskan för GUDS ära och för Församlingens ande liga välfärd, lämna dem fattig om den förmån, att få GUDS ord rikeliga bland sig, hälst när det skedde utan Cronans besvär och omkostnad". På denna grund och trots fortsatt motstånd från Jacobs församling beslöt drottning Hedvig Eleonora den 3 november 1671 att Johannes skulle få bilda en egen församling.

Bråk om kyrknycklarna

Oluf Rundelius reste omgående till Uppsala där han - förutom erkänsla för sin frikostighet - fick ärkebiskopens introduktionsbrev till kyrkoherdebeställningen. Rundelius företagsamhet retade dock kyrkoherden i Jacob, som vägrade att installera honom innan delningen slutförts.

Först efter hänvändelse till överståthållaren fick Rundelius nycklarna till kapellet och blev av denne inför församlingen erkänd som den rätte själasörjaren. Kyrkoherdarna i Jacob och Clara gav sig dock inte. De angrep överståthållaren för att han i strid med kyrkoordningen dels installerat ett pastorat vid fel tidpunkt på året, dels tillåtit Rundelius att befatta sig med tjänsten innan delningen var genomförd.

Redan 2 advent - en månad efter drottningens beslut - infinner sig i kapellet en fältpräst från Västerås vid namn Måns Nortman. Denne sökte - stödd av St Clara församling - den nya tjänsten och ville på detta sätt göra sig känd bland Kongsbacksborna. Oombedd går han fram till det bord i kapellet där predikan brukade hållas och tar fram handboken. Rundelius ingriper, men Nortman vidhåller sin avsikt att predika. Rundelius tar då bort ljuset från bordet och ber någon flytta detta så att predikan kan hållas någon annan stans i kyrkan.

Nortman framhåller då att han som fältpräst var van att predika utan predikstol och börjar läsa syndabekännelsen. Rundelius kallar då ut församlingen på kyrkogården varefter med "mycket buller, rop och svordom skedde, tystnade Mag Nortman, och på det något ondt i mörkret ej måtte honom tillfogas, drog han sig hemligen undan".

Denna händelse gör att Rundelius och Nortman omgående avstängs från tjänstgöring. Uppdelningen tas upp till förnyad prövning. Redan 13 december bestäms att Johannes som förut alltjämt skall lyda under Jacob, men att Rundelius' församling skulle till låns få utnyttja kapellet tills de hunno med att sätta upp sin egen "brädekyrka". Nortman sjuknade och dog kort därefter. Stridigheterna med Jacobs församling upphörde först med Rundelius död fyra år senare.

Dessa händelser fick dock det goda med sig att kapellet efterhand började att både utvidgas och förbättras, även om det skedde i mycket långsamt takt. 1672 insattes sålunda fasta bänkar, 1674 tillkom en predikostol, året därpå ett altare, 1687 en läktare för de sjuka från hospitalet, 1692 byggdes den i dag ännu befintliga klockstapeln. Kyrkans slutliga utformning blev dock klar först 1731.

Lång kamp för stenkyrka

Kongsbacksboma var emellertid inte nöjda med sin lilla träkyrka. Jämförelser gjordes med stadens övriga kyrkor, i regel byggda av sten och betydligt större. Redan 1705 tillskrevs sålunda kung Carl XII i detta ärende. Vid 1761 års riksdag motionerade riksdagsmannen och församlingens dåvarande kyrkoherde Olof Celsius d y om en rikskollekt för detta ändamål. Utan resultat. Som bekant skulle det dröja ända till 1890 innan stenkyrkan kunde byggas och invigas och till 1907 innan Johannes församling slutgiltigt skildes från Jacobs.

Gilbert Murray